

Invidualitás a nomádok földjén

Az új kommunikációs módok megjelenése (s ilyen az Internet világa is), mindig aktuálissá teszi az alábbi két kérdést: mennyiben lehetséges az invidualitás kifejeződése, illetve mennyiben vagyunk képesek kommunikációs partnereink invidualitását megragadni? A tanulmány ennek a problémakörnek néhány összefüggését vizsgálja.

Szerzői információ:

KARÁCSONY ANDRÁS a filozófiai tudomány kandidátusa. Jelenleg tanszékvezető egyetemi tanár az ELTE AJK Filozófia Tanszékén. Kutatási területe a társadalomelmélet és a jogfilozófia.

Külföldi tanulmányutak: Bielefeld, Antwerpen, Trier, Münster, Düsseldorf, Regensburg. Fontosabb publikációi: Bevezetés a tudásszociológiába, Budapest: Osiris-Századvég, 1995; Bevezetés a társadalomelméletbe, Budapest: Rejtjel, 1997; Jogfilozófia és társadalomelmélet. Budapest: Pallas Stúdió-Attraktor Kft., 2000.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Karácsony András. „Invidualitás a nomádok földjén”.

Információs Társadalom I, 1. szám (2001): 61–67.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.I.2001.1.5>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

KARÁCSONY ANDRÁS

INDIVIDUALITÁS A NOMÁDOK FÖLDJÉN – PILLANATKÉPEK*

Hogy az individuum mibenlétének meghatározásakor miből is kell kiindulnunk – ez egyáltalán nem magától értetődő. Ha csak a gondolkodástörténet modern időszakára vetünk egy pillantást, már akkor feltűnő a társadalomelméleti megközelítések sokfélesége, s e különbségek mögött nem ritkán éppen az individuum jellegének, szerepének a meghatározását érintő eltéréseket láthatjuk.

E vitákat lecsupaszítva két elméleti pozíciót világosan elválaszthatunk. Az egyik az individuum ön-meghatározásából indul ki, és az ehhez kapcsolódó társadalomalkotó képességéből. A másik pedig az individuumot mindig valamiféle kontextusba (társadalomba, közösségbe, diskurzusba, alakzatba, hagyományba, rendszerbe) ágyazottként látta. Ez a vita az elmúlt évtizedekben újra erőre kapott, mégpedig a liberalizmus – kommunitarizmus ellentétében.

- A liberális perspektívát osztó gondolkodók (akiket az amúgy egymástól igencsak különböző rawlsi, nozicki és dworikini elmélettel jelezhetünk) a szabadság, az egyenlőség és az igazságosság eszméjének univerzális jelentésű használatmódjával egyfelől az individuum közösségi kapcsolódásait lementszették, másfelől az individuum, individualitás absztrakt értelmezésére hajlottak.
- A kommunitarista felfogás (pl. MacIntyre, Taylor, Walzer) ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy az individuumok közösségekben élnek, tehát az individuum értelmezés kiindulópontja ez a közösségbe ágyazottság, aminek egyik alapvető következménye: a közjó fontosságának elismerése. Emellett azt is kiemelték, hogy e viszonyrendszer történeti variabilitásától sem tekinthetünk el, azaz nem absztrakt elvek leszögezését, hanem a történeti változatosságot is figyelembevevő flexibilis fogalmi nyelv kialakítását szorgalmazták.

E helyen nem feladatom e vita részletes taglalása, csupán az alábbi elemzés számára fontos egyik következményét szeretném rögzíteni.¹ Amennyiben elfogadható az a gondolat, hogy az individualitás nem redukálható az ésszerű individuum öndefiníciós képességére, vagy másként fogalmazva: törvényeit nem önmagából hozza önmaga számára, hanem közösségeinek tagolt szerkezetébe, annak hagyományvilágába ágyazódva látja és látatja magát egységként, akkor újra kell gondolni az individuum *határainak* kijelölését.² A kérdés nagyon egyszerűen arra vonatkozik, hogy miről is beszélünk, amikor az individuum identitásáról van szó? Az individuum identitásának a kérdése is két irányból közelíthető meg: miként látja önmaga azonosságát az egyes ember, illetve milyenként azonosítja őt azok, akikkel kommunikatív viszonyba áll? A következőkben a második aspektussal foglalkozom, s ennyiben vizsgálódásom részleges.

Az individuummal kapcsolatos kérdéseknek különösképp aktualitást az elmúlt évek-évtized azon tapasztalata, hogy kommunikációs eszközök technikai átalakulása következtében a „hely” (lokalitás) fogalma – és persze ezzel (is) összefüggésben az időtudat – ártérteleződött. Gondoljunk csak az Internetre, aminek használatában a távolság és a közelség új jelentést kaphat. Minden egyformán közel vagy – ha úgy tesszük – egyformán távol van. Vagy arra, hogy beszélgetőtársainkkal való kapcsolattartásban, adatbázisokhoz való hozzáférésben a mobilitás élménye sokak közös élménye. A „helyet” körülhatároló vonal egyre halványabb és a különböző időaspektusokat szinkronizáló törekvések egyre hangsúlyosabbak. A hely hagyományosan a testiséggel, a dolgok térbeli kiterjedtségével összekötöten kapott értelmet. S ehhez kapcsolódva jelenlét alatt mindig a „hús-vér” lényként ott lévő emberre gondoltak. Az újféle kommunikációs technológiák hatására azonban azzal kell szembesülnünk, hogy terünk egyre távol, sőt testünktől független „helyre” – amit, divatos kifejezéssel a háló virtuális realitásának neveznek – utal. Az Interneten keresztüli kommunikációs formák egyfelől új lehetőségeket nyitnak, ezek közül is elsősorban a testiség spiritualizálódását (virtualizálódását) említve, másfelől bizonyos kommunikációs lehetőségeket lementszenek, éppen azokat, melyek a testi jelenlétet kötödnék. A testtel való kommunikáció ugyanis csak korlátozottan fordítható át a szavak világába.

Mindezek a tapasztalatok kihatnak az individuum mibenlétéről folyó elméleti diskurzusra. Vizsgálódásra érdemes az a kérdés, hogy mennyire uralja az egyén azokat a „tereket” és „időkereteket”, melyekben a közlés kifejeződik? Mennyiben határozhatja meg a közléséhez kapcsolódó megértés térbeli és időbeli aspektusait?

Mivel az individuum értelmezésnek azt az elméleti perspektíváját gondolom gyümölcsözőbbnek, mely az individuumok kontextusba ágyazottságából indul ki, ideje kiteríteni a kártyákat, s megjelölni az individuum jelentésadásában alapvető szerepet játszó kontextust, kontextusokat. Elsődleges kontextusként

a tér és az idő kontextusát említeném. Az individualitás lehetséges értelmezését ugyanis a *térrel* és az *idővel* kapcsolatos „helyzet-definíciók” megváltozása alapvetően befolyásolja. Hangsúlyozni szeretném, hogy nem a tér és idő *észlelés* átalakulását vizsgálom, hanem azt, hogy a *kommunikációkban* jelenlévő újféle tér és időélmény miként hat az individuum szemantikára.³ Hogy a tér és idő összefüggésekben tárgyalható kommunikatív kapcsolatokban miként látja-láthatja valaki mások individualitását, illetve őt mások miként azonosítják, mint individuumot? Azaz csak az individualitás kommunikatív *hozzáférhetőségére* koncentrálok, ami persze sohasem esik egybe azzal, ahogy egy-egy konkrét individuum a *saját* individualitását értelmezi. Éppen ezért célszerű az elemzés szempontjából a személy és a személyiség (azaz az individualitás) fogalmi megkülönböztetése. Személy alatt értem azt, ami egy-egy konkrét személyiségből a kommunikatív viszonyaiban hozzáférhető. Az individuum meghatározás második rétege már azokat a lehetséges konkrét „témaközösségeket” érinti, melyekbe belépve a hálón vándorló egyén önmagát valamiképp megjeleníti. Ezek a témaközösségek a háló realitásában szövőddő közösségek,⁴ és a benne kommunikáló individuumok: *személyek*. S itt a *persona* eredeti jelentésére a maszkra, az álarcra kell gondolnunk. Az alábbiakban az elsődleges kontextusként megjelölt tér, idő problematikával foglalkozom.

Ennek során az individualitás-minták és a realitás (a realitás rétegzettségének) viszonyával foglalkozom, majd a kommunikáció problémájával, ahogy a tér és az idő újféle jelentéstartományával szembesíthető (I), ezt követően röviden érintem az Internet világának „nomád” jellegét, melyben az ismerős/ismeretlen, bizalmas/bizalmatlan megkülönböztetése nem jelent egyszerű feladatot az „utazó” számára (II), s végül kitérek arra, hogy a hálón keresztüli kommunikációban a modern társadalom *jelen* központúsága miként fejeződik ki (III).

I.

Noha a személy fogalmát bizonyos szerepekben vagy pozíciókban (kiváltképp a jogi eljárásban, fogalomvilágban) már az antikvitás óta használták, de nem a testi és lelki vonatkozásban egyéniesített ember egészére utalva. Csak a középkorban kezdték el használni az individualitás megjelölésére akkor, amikor az embert általánosságban és szociális szövődékétől függetlenül individuumként akarták megjelölni. Hogy valaki önmagát individuumként ismertesse el, erre a modern társadalomban minták sokasága áll rendelkezésre, kezdve a másolástól a magányba vivő egyedülvalóságig.⁶ Azonban e minták, s a minták „realitás közelsége” vagy éppen „gyenge” realitása között nem oly könnyű eligazodni, már azért sem, mert az ezredvégi modern társadalomban magának a „realitás”-nak a határkijelölése vált problematikusná. Mondhatjuk azt, hogy rétegzett, többdimenziós realitásban élünk, vagy választhatjuk a fogalomalkotásnak azt a divatos útját, miszerint megkülönböztethető a „valós” és a „virtuális” (imaginárius) realitás területe.⁷ Bármelyik megoldást is választjuk, mindegyikben a realitás határmegvonásával kapcsolatos nehézségek fejeződnek ki.

A realitás rétegzettsége persze nem új jelenség. Eltekintve az egyéni tudatok tapasztalat- és fantázia-világának különbözőségeitől, s csak a kommunikációra figyelmet fordítva, már a szóbeli kommunikáció mellett megjelenő írásbeliség, majd pedig az írás tömeges reprodukcióját lehetővé tevő nyomtatási technika elterjedése különböző realitásokra nyitott kaput. A 20. század hang és képrögzítő médiumai, a komputer bevonulása a háztartásokba, a komputereket összekapcsoló Internet mind-mind újabb, s újabb realitásréteget halmozott egymásra. Minél inkább „bővült” a társadalom, azaz ahogy a társadalmat konstituáló kommunikációk egyre jobban kiléphetek a kommunikáló felek jelenlétéhez kötött interakció világából, annál több és többféle rétege jelent meg a realitásnak.⁸ Ezt a rétegződést a közlést rögzítő médiumok megjelenése és evolúciója tette lehetővé. „A média története: a nem jelenlévő távoli korok és távoli terek feletti szimbolikus uralom növekedésének története”.⁹

A szociokulturális evolúció egyik aspektusa a tér és az idő vonatkozások eltávolodása egymástól. A korai társadalmakban lokalitáshoz kötődő időtudat volt. A térbeli közelség egyúttal időbeli közelséget is jelentett. Évszázadokkal később, az ipari társadalmakban az időiség alapvetően a munka illetve munkához kapcsolódó technika által kapott jelentést. Az idő a testi munka természeti és társadalmi előfeltételeibe ágyazódott. Napjainkra viszont a tér (a lokalitás) és az idő vonatkozások közötti kapcsolat látványosan gyengült. És ebben több tényező játszott szerepet. A technikai fejlődés a közlekedési eszközök sebességének fokozásával lehetővé tette, hogy rövid idő alatt nagy távolságot tegyünk meg. A gazdaság globalizációja térben távol álló települések gazdasági idejét képes szinkronizálni. A földgolyót behálózó tömegmédiumok katasztrófákról vagy éppen politikai konfliktusokról előállított valóságképe egyidejűleg hozzáférhető a világ különböző pontján.¹⁰ Az újtárra bocsátott információáradat nincs tekintettel a helyi időkre. A témá-

tól, a téma megjelenítésétől és az erre irányuló érdeklődéstől függően előállhat a globális idő, azaz a média által létrehozott egyidejűség, ám ez nem más, mint valamely helyen működő hírműsor saját idejének kivételése különböző helyek saját idejére. Legyen bárhol is nappal, vagy éjszaka a hírműsorok kezdete jobbra az amerikai keleti part időzónája szerint strukturálódik. Emlékezzünk csak az Öböl-válság CNN-es mediatisációjára, vagy a közelmúltból a szeptember 11-ét követő napokra.

Kommunikációról akkor beszélhetünk, ha a közlés valaki másnak a közlést megértő, abból információt nyerő viselkedésével találkozunk. A közlést rögzítő médiumok éppen e találkozások térben és időben történő eltávolítására nyújtanak lehetőséget. Hogy mindazok az eszközök, amiket a telekommunikáció fogalmával lefedünk, térben távol állókat kapcsolnak össze – ez magától értetődő, ám nem hagyható figyelmen kívül az időbeli különbözőségük sem. Gondoljunk csak akár a telefonra, ami éppen azt teszi lehetővé, hogy a különböző idődiszpozíció ellenére a kommunikáló felek szinkronizálják idejüket. Vagy a televízióra, rádióra. Mindkét médium által közvetített adásba *belenézhetünk*, *belehallgathatunk*, azaz függetleníthetjük magunkat mind magának a közvetített eseménynek az időszekvenciájától, mind pedig az adást szerkesztő azon elképzelésétől, melyben a közvetített események értelemteliségét időileg strukturálja a nézők és hallgatók számára.

A komputer által közvetített tudásterület kommunikációs világában még komplexebb a tér- és időbeli különbözőség. A komputerhasználat ugyan mindig térben körülhatárolható tevékenység, miközben persze a konkrét hely változhat (lakás, munkahely, könyvtár, Internet Café), de nagymértékben a komputerhasználatától függ, hogy a komputeren keresztüli kommunikációjában megjeleníti-e a lokalitását mint témát. Az Internet kommunikációs világa hasonlatos a szamizdat kultúrához. Nemcsak azért, mert szövegek önkiadására nyújt lehetőséget, hanem mert a közlő elrejtetheti a közlés természeti-térbeli helyét.

Az adatok rögzítése és az adatok letöltése időben és térben oly messzire kerülhet egymástól, hogy a közlés és a megértés egységéről már igencsak nehéz beszélnünk. A közlő nem tudja, hogy a másik oldalon ki fog információt szerezni a rögzített adatokból. A „fogadónak” ugyanígy nem kell semmit sem tudni arról, hogy ki is az, akinek a közlésével találkozik. Ami persze nem új tapasztalat, hiszen az írásbeliség, majd a könyvnyomtatás már lehetővé tette a közlés és a közlés megértésének tér- és időbeli eltávolodását, ugyanakkor, s ezt sem feledhetjük, az Internet mint médium felerősítette a diszkrepanciát a lehetséges és az aktuálisan megvalósuló kommunikáció között. Az viszont alapvetően új tapasztalat, hogy a forrás tekintélye helyébe többnyire a forrás ismeretlensége lépett. Az ismeretlenség, s az ehhez társuló bizonytalanság élménye rombolja a bizalmat. Azonban ezt a bizalomvesztést kompenzálja annak a nyilvánvaló lehetősége, hogy bármelyik pillanatban kiléphetünk az ismeretlen kontextusból. Negatív értelemben tehát mindenki uralja a hálózatot, hiszen a mobiltelefonon vagy a számítógépen bármikor lenyomhatjuk a „kilépés” gombot, vagy éppen törülhetjük a mobilkívánságos útvonalakat. Ez a döntési lehetőség persze csak a gép (PC, mobiltelefon) memóriájára vonatkozik, a felhasználó a *saját* emlékezetét nem tudja ily egyszerűen megtisztítani. Egy izgalommal és felfokozott érdeklődéssel teli kutatóútnak emlékrészecskéi, még ha végeredményében tévút-nak is minősül, nyomot hagyhatnak.

II.

A hálózat lényeges tulajdonsága, a források ismeretlensége mellett, az ellenőrizhetetlenség. Ehhez a világhoz, az Internet világához nem véletlenül társítják a *nomádtársadalom* képét.¹¹ A nomádok földje egy elfoglalt, de nem felosztott terület, ahol a nomádok területről területre (azaz témáról témára ugorva) szabadon kóborolnak. Egy ismerős helyről egyetlen pillanat alatt – egy linkre kattintva – átkerülhetünk egy ismeretlen tájra.

A távolság, amit egyetlen pillanat alatt megtehetünk, nemcsak egyszerűen térbeli, hanem kulturális, azaz műveltségbeli különbözősége utaló távolság, s éppen ezért igazán nomád e táj. Az Internet egymás mellett kínálja az ellenőrzött, reflektált ismeretek adatbázisát és az ismeretközlésben elkötelezett laikusok linkjeit. Hogy miképp teszünk különbséget? Hogy mi az, ami miatt az egyik weboldal szövegében bízunk, s a másikéban pedig nem? Erről még oly sok információval nem rendelkezünk.

Engedtessek meg egy rövid kitérő arról, hogy milyen következményekkel járhat az adatbázisokhoz való hozzáférés könnyedsége. A háziorvosunkat személyesen ismerjük, s amikor döntésére bizalommal hagyatkozunk, akkor ebben a korábbi tapasztalatunk és a társadalmi státuszának elismertsége együttesen szerepet játszik. Amikor peres ügyünk van, s ügyvédhez fordulunk, szintén működik egy hasonló státusz

elismerés, s ez elegendő a bizalomhoz, noha személyes tapasztalattal esetleg nem rendelkezünk. Mindegyik esetben a rólunk szóló témaspecifikus ismeretek forrása (az orvos, az ügyvéd) tekintéllyel bír. Ugyanakkor manapság már rendelkezünk azzal a lehetőséggel, hogy gyógyászati, vagy jogi adatbázisokban kutatva laikusként – azaz témaspecifikus tudást nem birtokolva – ellenőrizzük e szakértői tudást. Ha ezekre támaszkodva nem is kapunk felvilágosítást annak tekintetében, hogy mit is kellene tennünk, de ahhoz hozzájárulhatnak, hogy problémáink gondozásában felkeresett szakértőink tudásával kapcsolatos kétségeink megjelenjenek, és azokat vélt vagy valóságos érvekkel alátámasszuk. Ezek az adatbázisok, főként a hálón hozzáférhető adatbázisok, szakértői kontrolljáról oly sokat nem tudunk. A tekintély pecsétje gyakran hiányzik, vagy ha ott is van, személyes tudásunk világában nem ellenőrizhető. A kérdés megkerülhetetlen: marad-e még bizalom akkor, ha a tudás hordozója nem megismerhető? S itt nem is annyira a konkrét személy, s annak személyes ismertsége a fontos, hanem az, hogy a kommunikált tartalmat közlőhöz hozzárendelhetünk-e egyáltalán társadalmi elismertséget?¹²

A „nomád”-metafora erejét persze rontja, hogy amíg a nomádok közösségben vándoroltak, addig a hálón kóborló egyedül van, s témaközösségből témaközösségbe lép át. Kissé pontosabban – és az utalások körét gazdagítva – úgy is fogalmazhatunk, hogy a hálón keresők inkább monások közösségét alkotják, akik nomádként viselkednek.¹³

A hálón kereső, kutató ténykedés értelmezhető úgy is mint egy részben ismerős, részben ismeretlen, még felfedezetlen tájon való utazás. Mégpedig egy olyan utazás, melynek során az érintett tájakkal kommunikatív viszonyba kerülünk. Más összefüggésben ugyan, de a kommunikáció és az individualitás kapcsolatáról megfontolandó gondolatokat fogalmazott meg Mary Fulbrook, s ez az Internet nomád földjén kóborlóra is vonatkoztatható. „A kommunikációnak alapvető szerepe van abban, hogy milyen az általunk *elfogott világ* és milyen éntudat alakul ki bennünk. /.../ Hogy miről van részletes tudásunk, az attól is függ, hogy az általunk ismert térképnek, mely részei fontosak, mely határokat tekintünk garantálnak, 'ami úgy van, ahogy van', és melyeket érzünk idegennek, erőszakoltnak, *természetellenesnek*. A legfontosabb szerepet e tekintetben természetesen az utazás játszotta”.¹⁴

Az utazáshoz nem árt, ha valamiféle térképet kézbe vehetünk. A térkép – hagyományosan – térbeli távolságokat, határokat rögzít. Az Interneten kóborlóknak azonban nincs ilyen az utazás előtt kézbe vehető térképe. Orientációs pontokat ugyan találhatunk – a keresőprogramok, a portálok által ajánlott linkgyűjteményekre gondolhatunk -, de magát a személyre szabott térképet mindenkinek magának kell megalkotni. Nem spórolhatjuk meg a felfedező izalmát és persze tévútjait sem. Nemcsak azért mert *először* végig kell járnunk azt az útvonalat, ahol kedvünkre való témákat találunk, hanem mert állandóan módosulhat ez az útvonal. És ezzel megint csak a mobil információs társadalom jelenközpontúságához jutottunk. A „Bookmark”-ban rögzített térképeink érvényessége másnap már kérdéses. Hozzá kell szoknunk a variabilitás jelenlétéhez, ahhoz, hogy a tér és az idő rögzítettségét mutató topográfia és kronológia viszonylagos.¹⁵

A hálón történő utazás nyomvonalát a hipertext struktúra, azaz a linkek hálózata jelöli ki. Képektől, szövegektől azonnal további képekhez, szövegekhez léphetünk. Ez a „surf”: a felületen való tovasiklás. A linkek bejáratok, s a felszínen kóborolva szinte folytonosan döntés előtt állunk, belépünk vagy tovasiklunk? A kontingencia tehát folytonosan irritálja a hálón keresőt. Mindig olyan utalástöbbletbe ütközik, aminek nem tud a végére járni, azaz kontrolálhatatlan marad számára. Ha nem foglalkozunk egy utalással, akkor ez nem jelenti, hogy más kontextusban ezután ugyanebbe az utalásba ne ütköznénk. Folytonos a küzdelem a linearitásért, a kronológia rendezőelvéért. És persze állandóan az információ szűkösségébe ütközünk, s ez nem egyszerűen azt a megszokott érzést jelzi, hogy valaminek még utána kell nézni, mégpedig azért nem, mert az éppen olvasott dokumentum tartalmazza azt az utalást, ahová továbbléphetünk, ám ott is további linkek várnak ránk, és így tovább.

III.

A kommunikáció időtől függő jelenség. A hálót használó időszekvenciái elválnak az adatfeltevő időiségétől (legyen szó akár a feltevő időelképzeléséről, akkor arról, hogy milyen sorrendiségben teszi fel közlendőjét). A használó a közlő „után” jár – ennyiben egyértelmű a kettőjük közötti időiség. A használó nemcsak a közlő közleményeit tudja közvetlenül azonosítani, hanem az utalásait is. S ezek az utalások további, szintén a közlő által elhelyezett szövegekre, képekre utalnak vagy a közlő által kijelölt másféle, má-

soktól származó közlésekre. A linkek sorozata kérdésessé teszi, mi is az a szöveg, amit meg kell értenünk, s ki is végül a szerző? Mennyiben azonosítható a közlő konkrét individuumként? Hiszen aki saját szövegébe linkeket helyez, azt nem tudja kizárni, hogy később ebben az utaláshálózatban ne jelenjenek meg további utalások, esetleg olyanok, amik kivezetnek a közlő által átlátott szövegrétegből. A közlő kezéből tehát kikerül szövegének teljessége (ebbe értelemszerűen beleértve a linkek általi továbbutalásokat) feletti rendelkezés. Másik oldalról, az olvasó oldaláról pedig sohasem zárul le végérvényesen a szöveg megértése. Nemcsak az idő szűkössége miatt, azaz hogy nem tud az utalások végére járni, hanem azért is, mert másnap új linkek új jelentés összefüggést teremtenek a szöveg számára. A szövegből feltárt értelem éppen ezért mindig a jelenhez kötött aktuális értelem marad. Pontosabban az olvasó csak úgy tudja megkerülni-uralni az értelem entrópiáját, ha szövegkutatásának jelenidejében rögzíti a lehetséges olvasatok határmegvonását.¹⁶ „Most tehát erről van szó” – gondolatával rögzíti benyomásait.

De mi is az, amit „jelenként” gondolunk el? A „jelen” értelme arra az időtartamra utal, melyben a jövő múlttá válik. Ez az időtartam persze lehet egy pillanat, de lehet ennél jóval hosszabb idő is. Hogy meddig tágulhat a jelen, ez elvileg, azaz általános szinten aligha meghatározható. Egy kérdés és az erre kapott válasz közötti idő, vagy az az időtartam, amíg letöltünk egy meghatározott adatcsomagot? Mindegyiket átélhetjük jelenként. Hangulatunk, érzelmi állapotunk viszonylag pontosan jelzi, hogy meddig tart számunkra egy-egy jelen. Valamikor bosszantó, hogy oly gyorsan eltűnik a számunkra fontos jelenbeli pillanat, máskor pedig a változatlanóság kínzó unalma jelzi, hogy beleragadtunk egy hosszan tartó jelenbe. Természetesen e két véglet nem jelenti feltétlenül, hogy időmérő eszközökkel megragadható rövidebb illetve hosszabb időről van szó. Inkább a jelenre vonatkoztatható élményünket, azaz a szubjektív időt fejezi ki.

A jelen felértékelődése persze nemcsak az Internet kapcsán figyelhető meg, hanem a modern világ általánosabb jellemzője. A jelen kitüntetettsége ugyanakkor nem jelenti magától értetődően a másik két idődimenzió sorvadását. A múlt-jelen-jövő viszonya összetettebb annál, semmint zéró összegű játékként megragadhatnánk. Ez az összetettség elsősorban azt jelenti, hogy maguk az időkategóriák is az időiség jegyét hordozzák magukon, röviden: temporalizálódtak. A múlt-jelen-jövő hármassága mind a múltat, mind a jelent, mind pedig a jövőt is jellemzi. A jelen felértékelődése nem azt jelenti, hogy háttérbe szorult a múlt és a jövő, hanem inkább annak a felismerését, hogy a múltunk és a jövőnk mindig az aktuális jelen szemszögéből kap értelmet. Éppen ezért téves Paul Virilo kordiagnóza, amikor arról beszél, hogy a helyi idők helyébe lépő „világidő” valójában a jelen uralmát hozta a jövő és a múlt rovására. Virilo ugyanis a jelen uralma alatt azt érti, hogy a jelenlegi információtechnológiák, szolgáltatások mellett egyre kevésbé fontos az emlékezés, mégpedig azért, mert a felejtés ipari változata jött létre.¹⁷ Ezt a megállapítás pontosításra szorul.

A modern társadalom időtudatában valóban kitüntetett a jelen idődimenziója, de ez egyáltalán nem jelenti az elmúlttal kapcsolatos érdektelenséget, hanem csak azt, hogy a múlt képe reflektálttá vált, azaz a múltra nem mint egy végérvényesen lezárt, már megváltoztathatatlan entitásra tekintünk, hanem tudjuk, hogy a múltkép a mindenkori jelen szemszögéből megfogalmazódó múltkép. Ha változik a jelen, akkor változik a jelen múltja. A múlt tehát a jelen összefüggésében igenis fontos. Ebben a megállapításban persze nemcsak a múlt fontossága hangsúlyos, hanem az is, hogy ez a múlt az aktuális jelen múltja. A jelen és a múlt összekapcsolódásával egyébként az újféle kommunikációs technológiák terén is találkozhatunk. Gondoljunk csak az archiválásra mint a kommunikációhoz kapcsolódó sajátos jelenségre.

Az adatok archiválása annak a lehetőségét biztosítja, hogy múltbeli jelentésvilágok a mindenkori jelenben közvetlenül hozzáférhetőek legyenek. Ezt érthetjük úgy mint a jelen kitágítását, mivel a jelenben rendelkezünk a múlt beidézésének lehetőségével. Úgy tűnik, hogy az archiválás gesztus a jövő számára. Nem tudjuk, nem tudhatjuk, hogy a jövőben (hogy kinek a jövőjében azt véggépp nem tudhatjuk) mi lesz múltként érdekes a jelenünkből. S a kutatást megkönnyítendő, amit csak lehet, archiválunk a jelenünkből. Valójában azonban nem csupán, s nem is elsősorban az ismeretlen jövőnek szánt gesztusról van szó. Mivel mi vagyunk, legalábbis részben, a jövő. A holnapi kalandozás a hálón egy ma még nem ismert jövőben tett utazás, s ebben a jövőben biztos pontokat ad az archiválás.

A történelmi idő konstrukciója összekötődött a könyv médiumával. Az elmesélt időnek volt kezdete, közepe és vége. Az idő folyása a történet végé felé mutatott. „Ezzel szemben a memóriában tárolt idő *üres*, avagy *holt* idő” – de nevezhetjük ezt, teszi hozzá Grossklauss – „látens időnek” is.¹⁸ A látens idő mindhárom időponthoz (a kezdethez, a középhez és véghez) egyaránt kapcsolódhat. Az archivált, a tárolt idő bármikor előtörhet – persze csak akkor, ha valaki előhívja ezt.

Az Internet közvetlenül átélhetővé teszi a modern világ polikontextualitását.¹⁹ Polikontextualitás alatt azt értve, hogy egyidejűleg kontextusok sokaságában kommunikálunk, s e kontextusok közül nem választható ki egyetlen, mint „igazi” (azaz mint a világra tekintés abszolút pozíciója). Folytonosan irritáló tapasztalat, hogy lehetne aktuálisan másféle kontextusban is kommunikálni. E polikontextualitás, s az ebből fakadó kontingencia-tudat adja azt a háttérzajt, ami előtt a kommunikációinkban a közlés lehetőségeit és a megértést keressük.

Az individuumnak immáron nemcsak „két teste” van, miként a királyról gondolta a késő középkori politika-teológia felfogás, hanem kontextusok sokaságában jelenhet meg. Mondhatnánk, hogy „sok teste” van, ha a test fogalma még hagyományosan értelmezhető.²⁰ Hogy melyik az igazi, s melyik a másolat? Talán a másolat fogalmát már nem is használhatjuk, sokkal pontosabb, ha provizórikus és kontextuskötött arcokról, maszkokról (persona) beszélünk. A személyiség egyedülvalósága – s miért ne keressük, óvjuk az individualitást – inkább ott rejtőzik, ami kívül marad a kontextusokon, ami a szerep specifikus kommunikációkban nem jelenik meg. Ennyiben a mobil információs társadalom technológiai oly sok változást nem hoztak a modernségben. Sem több, sem kevesebb lehetőséget nem adnak az individualitás kifejeződésének. Akiről beszélni tudunk, az a személy, s aki beszél, az a személyiség. E kettő közötti távolság nem térbeli, nem időbeli, hanem a tárgy és az alany nem grammatikai értelemben vett különbsége.

JEGYZETEK

* A tanulmány „A XXI. század kommunikációja” a Westel Mobil Távközlési Rt. támogatásával az MTA Filozófiai Kutatóintézete által koordinált kutatás keretében készült. A tanulmány előadásváltozata elhangzott „A 21. századi kommunikáció új útjai” c. konferencián (MTA, 2001. december 7.).

¹ A vitáról a hazai szakirodalomban nagyon jó áttekintések, értelmezések olvashatók: Boda Zsolt: *A komunitárius elmélet: identitás, kultúra, értelmezés.* in: Szabó Márton (szerk.): *Beszélő politika.* Budapest, Jászóvegy Kiadó, 2000. 138-161.; Láncki András: *A XX. század politikai filozófiája.* Budapest, Pallas Stúdió / Attraktor Kft. 2000. 59-69. Az igencsak gazdag és napjainkban már szinte áttekinthetetlen külföldi szakirodalomból csak egyetlen könyvet emelnék ki, amire álláspontot kialakításában különösképp támaszkodtam: Forst, Reiner: *Kontexte der Gerechtigkeit.* Frankfurt a. M. Suhrkamp Verlag, 1996.

² A környezetétől elszigetelt individuumkép eszmétörténeti előzményeiről lásd: Freudenthal, Gideon: *Atom und Individuum im Zeitalter Newtons.* Frankfurt a. M. Suhrkamp Verlag, 1982.

³ Ezzel nem vitatom azt, hogy a tér/idő észlelés összefüggésében ne lenne kutatásra érdemes téma az a fordulat, amit a tömegkommunikációs médiumok által közvetített valóságkép megjelenése hozott magával. Ennek az újféle észlelési helyzetnek az elemzésével foglalkozik pl. Großklaus, Götz: *Medien-Zeit, Medien-Raum.* Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M. 1995. Azonban az alábbiakban nem az észlelési, hanem a kommunikatív helyzet átalakulására koncentrálok, így az „észlelés”-szakirodalom eredményeit nem vizsgálom.

⁴ Hogy a háló témaközösségeit mennyiben nevezhetjük imaginárius közösségeknek – ez további vizsgálódást kíván. Annnyiban biztos nem, hogy valóságos kommunikációról van szó, valóságos személyek között. Ugyanakkor kétséges, hogy a csoporthoz kapcsolódók között létezik-e a csoporthoz tartozás mint érték, azaz a konkrét témához kapcsolódó kommunikációkat kíséri-e olyan másodlagos kommunikáció, melyben kifejeződik az összetartozás, az identitás. Az imaginárius közösség problematikájának egy korai megfogalmazása: Benedict Anderson: *Imagined Communities.* Verso, London, 1963. lásd még: Mary Fulbrook: *A német nemzeti identitás a holokauszt után.* Budapest, Helikon Kiadó 2001, 284-293.

⁵ Niklas Luhmann: *Die Form „Person”,* in: Uő.: *Soziologische Aufklärung 6.* Opladen, Westdeutscher Verlag, 1995, 142-154.

⁶ A másolás mintái közül Don Quijotére gondolhatunk, aki a lovagregények hőseihez akart hasonlítani, vagy éppen a Riesman által „kívülről irányított karakter”-ként leírt társadalmi jelenségre. Az individuum-lét extrém egyedülvalóságát Simmel elemezte érzéletesen (Simmel: *Az individualizmus.* in: Uő.: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok.* Budapest, Gondolat Kiadó, 1973, 534-542.)

⁷ A „reális” és a „virtuális” megkülönböztetéssel már ott kezdődnek a problémák, hogy a megkülönböztetés önmagára történő alkalmazása – magyarul, hogy a reális/virtuális különbsége reális avagy virtuális – tautilógiához és paradoxonhoz vezet.

⁸ A realitás rétegzettségét nem lineáris szerkezetű lerakódásként kell elképzelnünk, miként az egymásra következő földtörténeti korszakok nyomot hagytak a talajban. Ezt a rétegzettséget sokkal jobban érzékeltethetjük éppen az Internet szerkezetével, gondoljunk csak a linkek redundanciával terhelt hálózatára, amit a különböző szintek összekötése, átugrása, visszautalása együtt alkot.

⁹ Großklaus, Götz: *Medien-Zeit, Medien-Raum*. id. k. 33.

¹⁰ Miként Luhmann fogalmazott: „a világtársadalom szinkronizálódik a jelenben, s ez csak a tömegmédia segítségével lehetséges, ami a koordinációs időt a pillanathoz közeli időtartamra rövidíti”. (Luhmann, Niklas: *Veränderungen im System gesellschaftlicher Kommunikation und die Massenmedien*. in: *Uő.: Soziologische Aufklärung 3*. Opladen, Westdeutscher Verlag. 1981, 314.)

¹¹ Lásd pl.: Fuchs, Peter: *Realität der Virtualität – Aufklärungen zur Mystik des Internet* (www.netuse.de/~maro/others/pf_rdv.html)

¹² Hogy a laikusoknak szánt szakértői adatbázisok éppen, hogy a szakértelem tekintélyének erodálódásához vezethetnek, erről lásd: Niklas Luhmann: *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M. 1997, Bd.1. 302-325.

¹³ A „Monadengemeinschaft – Nomadengemeinschaft” szójáték forrása: Luhmann, Niklas: *Die Tücke des Subjekts und die Frage nach den Menschen*. in: *Uő.: Soziologische Aufklärung 6*. Westdeutscher Verlag, Opladen, 1995. 158. A „nomád”-metafora felmerült Paul Virilónál is, amikor a 21. századot mint a nomádok és a letelepedettek eljövendő harcát jellemezte. Ám ezt a metaforát nem az Internet összefüggésében használta, Virilo az Internetre mint virtuális gyarmatbirodalomra tekintett. (Beszélgetés Paul Virilo-val in: Monory M. András – Tillmann J. A: *Ezredvégi beszélgetések*. Palatinus, 2000, 449-464.)

¹⁴ Mary Fulbrook: id. m. 284.

¹⁵ Meg kell jegyezni, hogy a médiavilág megváltozott idő- és téraspektusát gondolatgazdagon elemző Großklaus elméleti javaslata a „térkép” jellegét illetően igencsak leegyszerűsítő. Az orientáció átalakulását elintézi azzal, hogy a térbeli térképet felváltotta az időbeli térkép. Arra utalva, hogy „a média realitásában semmi sem rendelkezik 'hellyel’, hanem csak 'idővel’.” (Großklaus id. m. 112.) Azért leegyszerűsítő ez a magyarázat, mert az idődimenzió, amúgy tagadhatatlan dominanciáját, mint a térbeli kontextus megszüntetését láttatja. Holott arról van szó, hogy a térbeliség, mindennemű spiritualizálódás ellenére, fennmarad.

¹⁶ Az értelem entrópiája alatt a szövegmegértés esetlegességét, tetszés szerintiségét értem. Ha úgy tetszik az értelmezést fenyegető káosz jelenlétét.

¹⁷ Beszélgetés Paul Virilo-val, id. k. 455.

¹⁸ Großklaus, id.m. 47.

¹⁹ Hangsúlyozni szeretném: a polikontexturalitás a modernség jellemzője, azaz nem az Internetből következik. Az Internet csak annyiban kiemelendő, hogy ezt az élményt nagyon látványosan mutatja.

²⁰ A „király két teste” elméletéről: Ernst Kantorowicz: *The King's Two Bodies*. Princeton, Princeton University Press, 1957. A „sok test” metaforát – más összefüggésben – használta Teubner, lásd: Gunther Teubner: *Des Königs viele Leiber*. in: *Soziale Systeme 2* (1996) Heft 2. 229-256.